

СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті розглянуто теоретико-методологічні проблеми вивчення ідентичності, подано огляд наявних поглядів на проблему становлення професійної ідентичності майбутнього педагога. Професійну ідентичність характеризують приєднання та накладання образу професії на особливості конкретної особистості.

Ключові слова: професійна ідентичність педагога, професійна рефлексія, готовність до професійної діяльності, самопізнання.

Лялюк Г. Н. Становление профессиональной идентичности будущих педагогов как психолого-педагогическая проблема. В статье рассматриваются теоретико-методологические проблемы изучения профессиональной идентичности будущих педагогов, даётся анализ существующих точек зрения на данную проблему. Профессиональную идентичность характеризует присоединения и наложение образа профессии на особенности конкретной личности.

Ключевые слова: профессиональная идентичность педагога, профессиональная рефлексия, готовность к профессиональной деятельности, самопознания.

Lialiuik G. N. The Emergence of the Future Teachers Professional Identity as a Psycho-Pedagogical Problem. Theoretical and methodological problems of studying the professional identity of the future teachers are considered in the article; the analysis of existing points of view on this issue is given. Professional identity characterizes the joining and blending of the profession image on particular personality characteristics.

Key words: teacher's professional identity, professional reflection, commitment to the profession, self-knowledge.

Постановка наукової проблеми та її значення. Зміни, які відбуваються в освітній галузі України, висувають нові вимоги до професійної підготовки вчителів. Модернізація сучасної вищої освіти, пов'язана із залученням України до Болонського процесу, передбачає принципово новий підхід до підготовки майбутніх фахівців, особливо майбутніх учителів. Сьогодні в педагогічній психології спостерігається зміщення дослідницького інтересу з процесів формування відповідних знань, умінь, навичок та здібностей, на основі яких формулювалися вимоги до змісту професійної підготовки педагога, до процесів особистісного зростання майбутнього фахівця, здатності осмислити цінності професії, розвитку суб'єктності. Важливою умовою, завдяки якій стає зро-

зумілою сутнісна логіка особистісного зростання майбутнього педагога, є розвиток його професійної самосвідомості, формування його професійної ідентичності. Удосконалення підготовки майбутніх педагогів, становлення їхньої професійної ідентичності трактується не як зміна напряму навчання, а як удосконалення його якості, розширення репертуару можливостей, збільшення ресурсного банку освіти. Професійна ідентичність є одним із провідних критеріїв становлення професіонала та виступає передумовою успішності професійної діяльності.

Актуальність проблеми професійної ідентичності полягає в тому, що вона безпосередньо стосується таких важливих для сучасної людини проблем, як професійне зростання, духовність, самопізнання й самовдосконалення в професійній діяльності, що є важливим не лише для окремо взятої людини, а й для суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Проблема ідентичності посідає значне місце в наукових розробках і вітчизняних, і зарубіжних учених (М. М. Абдуллаєва, Н. Ю. Волянчук, Г. В. Гарбузова, О. П. Єрмолаєва, Г. В. Ложкін, А. М. Лукіяничук, Л. М. Мітіна, Ю. П. Поваренков, Є. В. Чорний, А. А. Шатохін, Л. Б. Шнейдер та ін.). Питаннями становлення професійної ідентичності студентів ВНЗ займалися Г. В. Гарбузова, М. В. Кліщевська, Д. О. Леонтьєв, Ю. П. Поваренков, У. С. Родигіна, В. Ф. Сафін. Проблему професійної ідентичності в педагогічному процесі досліджували В. Г. Абдурашитов, Н. В. Антонова, З. В. Єрмакова, Ж. Зайнобіддінов, В. Л. Злишков, Н. В. Кузьміна, А. М. Лукіяничук, З. О. Оруджев, Ю. П. Поваренков, В. Ф. Сафін. Попри доволі значний обсяг теоретичних та експериментальних досліджень професійної ідентичності, зазначимо, що власне проблема професійної ідентичності майбутніх педагогів перебуває на етапі вивчення. Неузгодженими залишаються погляди на структуру професійної ідентичності майбутніх спеціалістів, взаємозв'язок професійної й соціальної ідентичності. Потребують дослідження особливості динаміки професійної ідентичності в процесі професійного становлення особистості.

Недостатня розробленість окресленого спектра проблем у вітчизняній психологічній науці зумовила вибір теми нашого дослідження.

Об'єкт дослідження – професійна ідентичність особистості.

Предмет дослідження – процес становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів.

Мета дослідження – науково-теоретичне обґрунтування процесу становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів на етапі здобуття ними фахової освіти.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У сучасних дослідженнях професійна ідентичність розглядається як феномен, який забезпечує людині цілісність, тотожність та визначеність, який має розвиток у процесі професійного навчання разом зі становленням процесів самовизначення, самоорганізації й персоналізації, а також обумовлює розвиток рефлексії. Н. Л. Іванова [2] професійну ідентичність розглядає, як інтегративне поняття, у якому проявляються когнітивна, мотиваційна та ціннісні характеристики особистості, що забезпечують орієнтацію у світі професій, професійній спільноті й у широкому соціальному оточенні, дають змогу більш повно реалізовувати особистісний потенціал у професійній діяльності, а також прогнозувати можливі наслідки професійного вибору та намічати перспективи розвитку фахівця.

Так, згідно з визначенням А. М. Лукіяничук [5], професійна ідентичність – це динамічна система, яка формується в процесі професійної освіти й активного розвитку професійної компетентності та впливає на ціннісно-смыслову сферу й удосконалення професійної майстерності майбутнього спеціаліста. Ю. П. Поваренков [7] у межах концепції професійного розвитку аналізує професійну ідентичність як: 1) провідну тенденцію становлення суб'єкта професійного шляху; 2) емоційний стан, у якому перебуває особистість на різних етапах професійного шляху; він виникає на основі ставлення до професійної діяльності та професіоналізації в цілому як засобу соціалізації, самореалізації й задоволення рівня домагань особистості, а також на основі ставлення особистості до себе як суб'єкта професійного шляху, як професіонала; 3) підструктура суб'єкта, професійного шляху, що реалізується у формі функціональної системи, спрямованої на досягнення певного рівня професійної ідентичності.

Вузьке та широке тлумачення професійної ідентичності дають Г. Ложкін і Н. Волянук. У вузькому розумінні професійна ідентичність розглядається ними як самосвідомість, система уявлень людини про себе як суб'єкта життєдіяльності. У широкому сенсі професійна ідентичність є поняттям, у котрому виявляються концептуальні уявлення людини про її місце в професійній групі чи спільноті; ці уявлення супроводжуються певними ціннісними й мотиваційними орієнтаціями [4, 123]. Більшість психологів-дослідників, (Н. В. Антонова, Г. В. Гарбузова, О. П. Єрмолаєва, Н. Л. Іванова, М. В. Кліщевська, Д. О. Леонтєв, Ю. П. Поваренков, У. С. Родигіна, В. Ф. Сафін,

Л. Б. Шнейдер та ін.) професійну ідентичність студента визначають як результат цілеспрямованої активності суб'єкта в межах навчально-професійної діяльності, що характеризується значущістю професії для студентів як засобу задоволення їхніх потреб; це єдність уявлень про самого себе, емоційних переживань й усвідомленої активності, які пов'язані з отриманням професії, на основі котрих з'являється почуття тотожності з самим собою як майбутнім фахівцем [8, 40].

Психологічними особливостями професійної ідентичності студентів, на думку дослідниці У. С. Родигіної, є: 1) діяльнісний характер; 2) імовірнісний характер; 3) нерівномірний розвиток; 4) індивідуальний характер розвитку; 5) професійна ідентичність студентів, яку можливо розвивати за допомогою механізмів ідентифікації та рефлексії; 6) професійна ідентичність студентів, що може бути активізована за допомогою спеціальних розвивальних завдань.

Згідно з Л. Б. Шнейдер, професійна ідентичність – це психологічна категорія, яка характеризується усвідомленням людиною своєї приналежності до певної професії та певного професійного середовища. Вона детермінується професійним спілкуванням і професійним досвідом та репрезентується за допомогою мовних засобів через образ «Я».

Професійна ідентичність трактується автором як самореферентність, тобто відчуття й усвідомлення унікальності свого функціонального та екзистенційного «Я» в процесі професійної діяльності, у поєднанні особистісних і професійних властивостей та в контексті приналежності до соціальної й професійної груп, адже основною рушійною силою професійного розвитку є прагнення людини до інтеграції із соціальними групами та інститутами, що здійснюються на основі механізму ідентифікації.

Л. Б. Шнейдер стверджує, що професійна ідентичність – це результат специфічної інтеграції особистісної й соціальної ідентичності в професійній реальності, певний ступінь ототожнення – диференціації себе зі Справою та Іншими, що проявляється в когнітивно-емоційно-поведінкових самовідношеннях до свого Я [4, 113–115].

Становлення особистості фахівця починається з моменту вибору професії й завершується, коли людина припиняє активну трудову діяльність. Найінтенсивнішим періодом професіоналізації вважають період навчання у ВНЗ. Крім цього, згідно із засадами провідних вітчизняних психологів, найефективнішим розвиток будь-якої діяль-

ності, у тому числі й педагогічної, є саме тоді, коли вона формується. Інтенсивне становлення майбутнього педагога-професіонала починається саме під час навчання у ВНЗ, а відтак, важливим завданням та особливо актуальним для університетської освіти є формування навчально-професійної діяльності, тобто вміння вчитися в умовах вищої школи. Навчально-професійна діяльність – провідна в цей період.

Саме в процесі навчально-професійної діяльності й через неї досягаються основні цілі підготовки фахівців. У процесі професійного навчання трансформується структура свідомості студента, формується соціально-професійний аспект його «Я-концепції», професіоналізуються психічні процеси та стани. Крім цього, навчально-професійна діяльність найінтенсивніше впливає на особистісне зростання й професійне становлення студентів, оскільки саме в процесі навчально-професійної діяльності виникають такі новоутворення студентського віку, як професійна ідентичність, професійна рефлексія, професійне мислення та готовність до професійної діяльності [5, 79].

Розвиток професійної ідентичності відбувається не лише під час навчання, а й під впливом соціально-професійного оточення, студентської референтної групи, викладачів. Отже, особливість студентського віку як періоду входження майбутнього фахівця в професійну діяльність, проявляється ще й у тому, що в цей період не лише розкриваються потенційні можливості особистості, удосконалюється інтелект, розвиваються професійні здібності, а також це час, коли формується система ціннісних орієнтацій, формуються нові соціальні цінності та установки.

Саму сформованість професійних установок (цільових, смислових, операційних) Л. Б. Шнейдер вважає психологічною основою розвитку професійної ідентичності.

Над проблемою професійної ідентичності студентів педагогічного ВНЗ працювали В. Г. Абдурашитов, Н. В. Антонова, Т. С. Березіна, З. В. Єрмакова, Ж. Зайнобіддінов, В. Л. Зливков, Н. В. Кузьміна, А. М. Лукіяничук, Т. В. Міщенко, А. С. Назиров, З. О. Оруджев, Ю. П. Поварєнков, В. Ф. Сафін та ін. Професійну ідентичність педагога Т. С. Березіна визначає як результат усвідомлення індивідом своєї тотожності з професійною діяльністю й спільнотою, знання меж своєї професійної компетенції й упевненості у своїй ефективності, відчуття себе як професіонала [1, 25].

Професійна ідентичність педагога виконує такі функції, як розвиток «професійного почуття», тобто емоційного прийняття себе як людини, яка займається певною справою, усвідомлення певної ментальності, упевненість у своїй професійній приналежності, самостійності та ефективності, переживання своєї професійної цілісності й визначеності. Професійну ідентичність характеризують приєднання та накладання образу професії (зі всіма її закономірностями) на особливості конкретної особистості [1,24]. На думку О. П. Єрмолаєвої, Т. В. Міщенко, А. С. Назирова, Ю. П. Поваренкова, У. С. Родигіної, процес навчання у ВНЗ супроводжується становленням професійної ідентичності студентів.

Розвиток професійної ідентичності в майбутнього вчителя – це шлях ототожнення власних індивідуальних властивостей з індивідуальними властивостями досвідченого вчителя, які викликають у студентів інтерес, захоплення, стають для нього близькими, зрозумілими й бажаними для майбутньої професійної діяльності [5, 372]. Т. С. Березіна [1] виділяє три основні етапи становлення професійної ідентичності студентів педагогічного ВНЗ: 1) первинний вибір, коли студенти вперше знайомляться з професійною спільнотою, навіть не приміряючись до неї. При цьому в майбутніх педагогів формується ціннісне ставлення до обраної професії; 2) підтвердження чи ні первинного вибору. На цьому етапі можуть суттєво змінюватися професійні вподобання та наміри студентів, що нерідко призводить до розчарування у своєму професійному виборі або навпаки – до впевненості в ньому; 3) реалізація первинного вибору в діяльності. На цьому етапі відбувається перехід студентів до ототожнення себе зі своєю професійною діяльністю, входження в професійну спільноту, усвідомлення своєї професійної самостійності й ефективності. Модель формування професійної ідентичності вчителя в процесі його вузівської підготовки, як зазначає С. Т. Березіна [1], носить трьохфакторний характер і включає в себе суб'єктивні, чи особистісні, внутрішні фактори, пов'язані з ціннісно-сисловою сферою, самосвідомістю, самоактуалізацією, рефлексивністю, компетентністю, вміннями, задоволенням, творчістю; об'єктивні, чи зовнішні, фактори, пов'язані з вимогами професійної діяльності, яка здійснюється в особистісно орієнтованій парадигмі, що виступає регулюючою основою професійно-особистісного самовизначення вчителя; об'єктивно-суб'єктивні фактори, які пов'язані з організацією освітньої й професійної сфер.

Розвиток професійної ідентичності, на думку Н. Жігінас [3], може відбуватися в таких напрямках: 1) розвиток потреб та інтересів; 2) формування домагань особистості в плані визначення того, ким і якою людиною бачить себе; 3) відбувається все глибше усвідомлення себе, своїх можливостей і потреб.

На думку, М. М. Павлюк [6], важливою умовою розвитку професійної ідентичності вчителя є сама особистість учителя, особистісний і професійний потенціали, а також спеціальні знання й уміння, потрібні для цього виду діяльності.

А. М. Лукіянчук [5] до складових компонентів структури професійної ідентичності педагога відносить комунікативний, емоційно-вольовий та емпатійний. Ці компоненти, взаємодіючи, формують ядро професійної ідентичності – образ професійного «Я», зміст якого, крім названого вище, складає навчально-професійна діяльність, вивчення студентами передового педагогічного досвіду, академічні компетенції, що формують майбутні індивідуальні якості особистості й властивості педагогічної діяльності. Зазначене, на думку дослідниці, сприятиме сформованості в майбутніх фахівців педагогічного профілю низки якостей, властивостей, а саме: дотримання моральних принципів загальнолюдських ідеалів; розуміння сучасних проблем розвитку суспільства, людського буття, духовної культури; початкові знання з різних напрямів культури, мистецтва, науки; загальна ерудиція; широке коло інтересів; здатність співчувати, співпереживати, вільно спілкуватися з людьми різного віку [5, 373].

Теоретичний аналіз наукових досліджень проблеми становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів дав підставу сформулювати деякі припущення: професійна ідентичність – необхідний компонент особистісної ідентичності загалом; відтак становлення професійної ідентичності майбутнього педагога відбувається в процесі усвідомлення особистісного досвіду; професійна ідентичність майбутнього педагога виконує функції, пов'язані з адаптацією в професійній спільноті, структуруванням професійного досвіду, прогнозуванням перспектив професійної діяльності; цілеспрямована система формувальних заходів, спрямованих на розвиток особистісної рефлексії студентів педагогічних спеціальностей, сприяє формуванню професійної ідентичності майбутніх педагогів.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, професійна ідентичність майбутнього вчителя – це усвідомлення своєї при-

належності професії педагога, уявлення про свою відповідність певним вимогам професії (певні якості особистості, знання та вміння) і зіставлення своєї відповідності професійному образу. Професійна ідентичність педагога – динамічна система, яка починає формуватись у процесі професійної підготовки (освіти) та має подальший розвиток у професійній діяльності. Професійна ідентичність є необхідним складником професійного розвитку особистості, становлення професіонала і кар'єрного росту. Формуючи професійну ідентичність, майбутні вчителі корегують власний стиль роботи, починають усвідомлювати свої професійні можливості, учаться управляти розвитком власної кар'єри, підвищують свою професійну компетентність.

Список використаної літератури

1. Березина Т. С. Становление профессиональной идентичности педагога / Т. С. Березина // Педагогическое образование и наука. – 2008. – № 7. – С. 24–27.
2. Иванова Н. Л. Профессиональная идентичность в социально-психологических исследованиях / Н. Л. Иванова // Вопросы психологии. – 2008. – № 1. – С. 89.
3. Жигинас Н. Этапы формирования профессиональной идентичности педагога / Н. Жигинас // Высшее образование в России. – 2007. – № 8. – С. 121–122.
4. Ложкін Г. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта / Г. Ложкін, Н. Волянчук // Соціальна психологія. – 2008. – № 3. – С. 123–130.
5. Лукіяничук А. М. Модель розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів / А. М. Лукіяничук // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. К-ПНУ ім. Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2010. – Вип. 7. – С. 370–380.
6. Павлюк М. М. Розвиток професійної ідентичності педагога як чинник попередження дезадаптації школярів / М. М. Павлюк // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2009. – Т. XI, част. 6. – С. 318–327.
7. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Поваренков Ю. П. – М. : Изд-во УРАО, 2002. – 160 с.
8. Родыгина У. С. Психологические особенности профессиональной идентичности студентов / У. С. Родыгина // Психологическая наука и образование. – 2007. – № 4. – С. 39–48.